

Roberto Dapit
Viden, Ljubljana

UDK 821.163.6'282(450.365).09-32"19/20":
398(450.365=163.6)

USTNO IZROČILO KOT VIR KRATKE PRIPOVEDNE PROZE V BENEŠKI SLOVENIJI

Sodobnim beneškoslovenskim avtorjem, ki uporabljajo krajevni jezik v prozni produkciji, je ustno izročilo še zmeraj glavni vir. Kratka proza se v zadnjih desetletjih sicer nagiba k izvirnejšemu ustvarjalnemu delu, vendar težave, ki nastanejo zaradi pomanjkljivega znanja slovenskega jezika, tako krajevnega kot standardnega, precej ovirajo proces ustvarjanja.

sodobna kratka proza, Slovenci v Videnski pokrajini, ljudsko izročilo, preoblikovanje duhovne tradicije, izvorna besedila v krajevnih jezikih

Oral tradition is still the main source and inspiration for contemporary authors who use the regional Slovene dialect in prose production in Benecia (Italy). Short prose works in general have in recent years developed towards a more creative independent genre of writing, but the loss of competence in written Slovene (both dialectal and standard) are an obstacle to the creative process in literature.

contemporary short prose, Slovenes in the Udine region, folk tradition, reshaping the spiritual tradition, original texts in regional languages

O književni ustvarjalnosti Slovencev v Italiji sem govoril na simpoziju Obdobja 20 leta 2001, ko sem skušal opredeliti proces nastajanja krajevnih knjižnih jezikov pri slovenskih skupnostih v Videnski pokrajini. Ob tej priložnosti sem omenil tako najpomembnejše sodobne avtorje kot tiste iz prejšnjih obdobj, ki so pisali ali pa pišejo danes v rezijanščini, terščini in nadiščini. Poseben pomen sem pripisal pesniški dejavnosti tamkajšnjih avtorjev, ker je med njimi še najbolj razširjena. Obenem pa sem opozoril tudi na to, da se proza kljub nekaterim zanimivim poskusom še zmeraj pojavlja v razmeroma skromnem obsegu in ima v primerjavi s poezijo vsekakor več težav pri svojem razvoju (Dapit 2003).

V tem prispevku se bom zato osredotočil na prozno produkcijo v širšem pomenu, ki je sad literarne dejavnosti slovenskih skupnostih v Italiji oziroma na Videnskem, še zlasti pa v Nadiški dolini, kjer ta pojav ponuja bogato paleto literarnih izkušenj. Prozna besedila v zadnjem času tudi v vsebinskem pogledu zajemajo vse večji tematski izbor, vendar pretežno v okviru glavnih slovstvenih žanrov, ki izpostavljajo predvsem ljudsko izročilo. Glede samega obsega spadajo ta besedila med

kratko prozo oziroma k zvrsti, ki bi lahko zasnovala nadaljnji razvoj prozne produkcije v tem prostoru. Drugih poskusov ustvarjanja proze širšega obsega praktično ni.

V razpravi sem upošteval sodobna prozna besedila, ki so nastala pretežno v zadnjih dveh desetletjih. Novejša doba besedne ustvarjalnosti v krajevnem knjižnem jeziku se je na tem prostoru začela že v sedemdesetih letih, večina besedil pa je bila napisana v zadnjem desetletju. Iz analize sem seveda izločil tista besedila, ki so jih že obravnavale strokovne ali znanstvene študije. Raziskovalno delo Milka Matičetova v Reziji je na primer botrovalo več objavam rezijanskih živalskih pravljic.¹ Menim, da so razni strokovnjaki s svojimi publikacijami precej spodbudili domače avtorje, da so dobili drugačen odnos do izročila in jezika. Raziskovalci imajo zagotovo pomembno vlogo že s tem, da s svojim delom pogosto navdušijo avtorje za ustvarjalno delo.

Ob produkciji v krajevnem jeziku moram kajpak omeniti tudi pisanje v slovenskem standardnem jeziku. Vsekakor je na tem prostoru nujno treba obravnavati jezikovnoliterarna vprašanja z vidika večjezičnosti. Ta pojav namreč edini v resnici izraža stanje in jezikovni profil govorca ali pisca na celotnem slovenskem oziroma večjezičnem območju vzhodne Furlanije - Julijske krajine od Trbiža do Milj. Poleg tega vprašanja bi rad izpostavil tudi problem nekaterih proznih besedil, ki so bila objavljena v slovenskem knjižnem ali standardnem jeziku. Med temi besedili so namreč tudi nekatera, ki so nastala prvotno v narečju ali v italijanščini in so bila šele pozneje prevedena v knjižni jezik. To pomeni, da opredelitev produkcije proznih del v slovenskem knjižnem jeziku sproža vprašanje jezikovne izvornosti. Nekateri domačini so kljub temu večjezični avtorji, ki suvereno obvladajo vse zvrsti slovenskega jezika poleg morebitne italijanščine ali furlanščine. Tu bi omenil Izidorja Predana (Predan 1971, Predan - Dorič 1997), najplodovitejšega avtorja, in Luciana Chiabudinija.² Žal obeh ni več med nami.

Poleg sodobne produkcije, ki je izhodišče razprave, bi rad omenil vsaj najpomembnejše dosežke rezijanskih in beneškoslovenskih pisateljev iz preteklosti. Čeprav so bili avtorji, ki so do prve polovice 20. stoletja pisali v slovenščini, izključno duhovniki, pa vsa njihova besedila niso verske narave. To velja predvsem za delo Ivana Trinka, ki je pisal pretežno v slovenskem knjižnem jeziku in je bil ustvarjalen na različnih področjih, tako da njegov opus izraža vso intelektualno širino avtorja. Iz starejšega obdobja v Reziji imamo poleg katekizma s konca 18. stoletja na voljo le verska besedila, ki so nastala sredi 19. stoletja in so zbrana pod naslovom *Christjanske uzhilo/Dottrina cristiana* (Baudouin de Courtenay 1913). Beneška duhovnika Peter Podreka in Alojz Klinjon sta v letih med 1850–1930 napisala veliko besedil oziroma pridig v nadiščini, ki so jih naposled le objavili (Podreka, Klinjon 2002).

¹ Te so žal imele omejeno recepcijo med Rezijani, ker so večinoma objavljene v knjižnem jeziku.

² Chiabudini je bil dolgo časa avtor narečnih besedil v rubriki *Piha Ponediščak* v reviji *Dom*.

Razvoj in značilnosti kratke proze se zelo razlikujejo na kulturnem območju Rezije, Tera in Nadiže. V Reziji so prozna besedila izrazito ljudskega izvora³ ali pa publicistične narave. Prva so največkrat vključena v koledar *Náš kolindrin* ali pa v berila, ki so kot pripomoček za pouk rezijanščine namenjena predvsem otrokom. Vsekakor lahko opazimo tudi druge, redkejšje poskuse. Silvana Paletti in Renato Quaglia pišeta poleg pesmi tudi kratka prozna besedila v rezijanščini (delno tudi prevedena iz italijanščine; precej tega gradiva je še neobjavljenega). Pogosteje se rezijanščina pojavlja v publicističnih besedilih, še zlasti v tedniku *Novi Matajur*⁴ in župnijskem listu, ki se po novem imenuje *All'ombra del Canin/Tau Cianynowe Sinze*.⁵

V Terski dolini so poskusi pisanja proznih besedil izjemno redki. V sodobnem času je morda omembe vredna zbirka verskih besedil, ki je prevedena iz Svetega pisma v terščino. Besedila so objavljena v treh knjigah z naslovom *Boava besieda* (2000–2002) in predstavljajo precej obsežen korpus. Drug primer je dejavnost Brune Baloch, ki piše v terščini in italijanščini in objavlja dopolnilo k *Trinkovemu koledarju* z naslovom *Mlada brieza* (Balloh 1997–). Kljub težavam, s katerimi se avtorica sooča zaradi zahtevnega glasoslovnega sistema in potemtakem tudi zaradi neustaljene pisne tradicije, je Bruna Baloch izjemen primer narečne pisateljice, ki uporablja izročilo vseh žanrov.

Kot sem že omenil, je produkcija, ki nastaja pod peresom številnih avtorjev v Nadiški dolini, bistveno širša, kar nam omogoča pregled proznih besedil, ki jih lahko uvrstimo v različne vrste.⁶ Med najbolj zastopanimi so ljudsko slovstvo, mladinska književnost in publicistika.⁷ Tudi otroška literatura, zbrana v zborniku *Vartac*, ki izhaja od leta 1974 ob letnem natečaju *Moja vas*, predstavlja zelo obsežen korpus besedil iz Rezije⁸ in Beneške Slovenije, ki so jih otroci pogosto napisali s pomočjo staršev ali starih staršev. Pobuda oziroma natečaj *Moja vas* je omogočil uspešno sodelovanje med generacijami zaradi posredovanja določenega znanja s pomočjo krajevnega jezika. Omenjena pobuda Dvojezičnega šolskega centra v Špetru, namenjena širjenju pisnega jezika in književnosti na tem prostoru, pa seveda ni edina. Dvojezična šola je v treh desetletjih delovanja nenehno spodbujala pisanje in objavlanje otroške in druge literature v dveh ali več jezikih. Med najpomembnejše pobude za odrasle pa spada natečaj *Naš domači jezik*, ki poteka že več kot 10

³ Zadnja zbirka pripovednih rezijanskih besedil je nastala na pobudo fotografinje, ki si je želela, da so ob njenih umetniških portretih starejših Rezijanov tudi različna narečna besedila (Di Biasio 2004).

⁴ Pod poročila in druge krajše prispevke v rezijanščini se največkrat podpiše Luigia Negro.

⁵ Uvedli so novo pisavo, ki kaže na rabo italijanskega črkopisa za zapis rezijanščine.

⁶ Naj omenim širšo skupino sodobnih avtorjev s tega področja: Luisa Battistig, Michelina Blasutig, Emil Cencig, Marina Cernetig, Luciano Chiabudini, Remo Chiabudini, Aldo Clodig, Giovanni Coren, Giulia Crisetig, Bruna Dorbolò, Loredana Drecogna, Giuseppe Floreancig, Valentino Floreancig, Renzo Gariup, Michele Obit, Mjuta Povasnica, Izidor Predan, Vladi Predan, Adriano Qualizza, Giorgio Qualizza, Riccardo Ruttar, Claudia Salamant, Ada Tomasetig, Gianni Tomasetig, Andreina Trusgnach, Lidia Zabriescah. Produkcija posameznih avtorjev je kajpak različno obsežna.

⁷ Kratak pregled vseh zvrsti nadiške književnosti je v Petricig 2000.

⁸ Za Rezijsko gl. Negro, Quaglia 1999.

let v Špetru in v okviru katerega nastajajo in se razširjajo kakovostna literarna besedila.

Če se osredotočimo na objave in sredstva za širjenje proznih besedil, takoj opazimo, da izide največ proznih besedil v večjezičnem periodičnem tisku oziroma v *Novem Matajurju*, *Domu* in v *Trinkovem koledarju*, ki je postal pravo glasilo tudi za prikaz književne ustvarjalnosti Rezijanov in Beneških Slovencev.⁹ Prek teh sredstev je potemtakem dober del njihovega slovstva potencialno dostopen precejšnjemu številu bralcev. Pravzaprav se pojavljajo tudi nekateri primeri samostojnih knjig ali zbirk največkrat otroške literature. Luisa Battistig je na primer leta 2004 napisala kratko literarno besedilo v nadiščini in italijanščini in ga izdala v obliki knjižice z naslovom *Skrivnost dveh bregi/Il segreto delle due montagne* (Battistig 2004). Istega leta je izšla prva antologija beneškoslovenskih avtorjev z naslovom *Besiede tele zemlje. Proze in poezije v beneškem narečju* (Obit 2004). Zbirka je nedvomno v vseh pogledih najboljši dokaz za zavest in zrelost avtorjev, ki so literarno ustvarjalni v Benečiji.¹⁰

Čeprav je vso prozno produkcijo skoraj nemogoče natančno uvrstiti v posamezne sklope ali kategorije, bom skušal po izvoru oz. izhodišču in vsebini orisati okvir, v katerem nastajajo prozna dela v nadiščini. Doslej naj bi se pojavljali naslednji sklopi:

1. Ljudsko izročilo kot besedna ustvarjalnost odraslih in otrok, ki je objavljeno v zbirkah, zbornikih, časopisju, itd. Sem spadajo razni slovstveni žanri, zlasti bajka, legenda, povedka, pravljica, anekdota, pripoved, ali pa opisi duhovne in materialne kulture. Ljudsko oziroma ustno slovstvo imamo lahko za vir, ki ga posreduje informator, ki je obenem tudi avtor. Takšna je na primer zbirka pravljíčarke Ilde Chiabudini, ki je nastala na podlagi raziskovalnega dela (Chiabudini, Iussa 1995).

2. Besedila prehodnega značaja. Ob jedru ljudskega izvora nastajajo drugi vzporedni žanri, ki prenašajo izročilo s tem, da avtorji oziroma pisci sami sestavljajo besedila po spominu. Ta besedila se najpogosteje nanašajo na duhovno tradicijo in nastajajo iz neposredne dediščine družine ali skupnosti pisca. Potemtakem gre za slovstvene sestavke, ki jih je avtor oziroma pisec morda do neke mere subjektivno preuredil. Ada Tomasetig je na primer že na začetku osemdesetih let (leta 1981) izdala zbirko *Prave mojga tat an moje mame* (Tomasetig 1981), v devetdesetih letih pa še Mjuta Povasnica (Povasnica, Salamant, Pocovaz 1996; Povasnica, Coren 1998) s svojimi novejšimi knjigami za mladino (med njimi sta knjigi z naslovom *Sonce sjeje*, v katerih so prečudovite ilustracije Luise Tomasetig), Renzo Gariup (1992) in Bruna Balloch (slednja iz Terske doline).

Sem spadajo tudi zgodovinske povedke – in druga besedila, povezana z ljudskim izročilom oziroma z izročilom naravnega in človekovega okolja –, avtobiografske

⁹Nekaj besedil v nadiškem narečju najdemo tudi v reviji *Emigrant. Časnik Slovencev po svetu* in v brošurici prireditve V nebu luna plava, srečanje med pesniki, pisatelji in drugimi ustvarjalci, ki poteka od leta 1993.

¹⁰Nekateri avtorji zbirke *Besiede tele zemlje* oz. L. Battistig, M. Cernetig, G. Cerno, B. Dorbolò, A. Trusgnach so bili tudi gostje Vilenice 2005 – 20. mednarodnega literarnega festivala. Gl. literaturo.

in spominske pripovedi (gl. npr. Floreancig - Kokoc 1997). Različnost znotraj žanrov pride do izraza še v skupini pretežno avtorskih pripovedi z ljudskimi elementi in motivi (npr. pravljica v več jezikih *Jubica an Arpit* Mjute Povasnice, 1994). Nekatera redka besedila izražajo tudi odnos do nelokalnega literarnega izročila, npr. do Svetega pisma.

Dodatna prehodna tipologija – morda prejšnji zelo podobna – in iz našega zornega kota tudi najzanimivejša se kaže v svobodnejšem pisanju redkih avtorjev, na primer že omenjene Luise Battistig, ki v domišljjski oziroma izvorni obliki pripovedi posega tudi po elementih svojega naravnega okolja in duhovnega izročila.

3. Izvirna besedila kot izraz bivanjskih tematik sodobne nekmečke družbe ali posameznika. Taka besedila, v katerih ne zasledimo odnosa do tradicionalnega življenja ali do vprašanja statusa Slovencev v Benečiji, so zelo redka. Značilen primer tega sklopa je delo Brune Dorbolò *Preljuba »druga stvar«*, objavljeno v Trinkovem koledarju 1994.

4. Besedila otroške književnosti.

5. Publicistični članki najrazličnejše, tudi verske vsebine.

6. Versko ljudsko slovstvo, ki je nastalo pretežno v preteklosti.

Glede lastnosti se nadiška prozna besedila precej razlikujejo po jeziku in slogu. Če besedna umetnost po eni strani dosega visoko kakovost zaradi rabe narečnega besednega zaklada, po drugi opažamo med avtorji znatne razlike v slogu, ki je odraz najrazličnejših dejavnikov in vplivov. Precej vidne so starejše in novejše interference s sosednjimi romanskimi in germanskimi jeziki. Nemški delež je še vedno razmeroma velik, vpliv romanskih jezikov pa je pri nekaterih avtorjih še znatno večji.¹¹ Interference z romanskimi jeziki so vsekakor navzoče v vseh slovničnih kategorijah. Nekateri avtorji pa se romanskemu vplivu izognejo tako, da raje upoštevajo pravila knjižnega jezika (predvsem skladnjo) in od tam črpajo tudi novejše leksikalne enote, ki v narečju ne obstajajo.

V tej fazi razpravljanja lahko poskusimo opredeliti kratko beneškoslovensko prozo kot:

1. neposreden vir izročila, ki nastaja preko informatorja: širjenje kulturne zgodovine oziroma zavesti naroda ali skupine;

2. posreden vir izročila prek avtorskega posega oziroma spomina otrok ali odraslih;

3. zvrst, ki izraziteje odraža težnjo k samostojni ustvarjalnosti;

4. sredstvo za sporočanje: tu so prepoznavne funkcije natančno usmerjene (publicistika, verska literatura).

Še enkrat opozarjam, da je pomembno izhodišče slovstva v krajevnem jeziku še zmeraj refleksija o avtorjevem okolju in njegovi zgodovini. Poleg ustvarjalnih teženj prepoznamo v ozadju pravo skrb za širjenje določenih kulturnih prvin in

¹¹ To je razvidno iz seznama nemških in romanskih izposojenk v Furlan 2003–2004: 195–201.

sporočanje najrazličnejših pozitivnih ali negativnih izkušenj v zvezi s skupnostjo preko krajevnega jezika. Zaradi stvarnejšega odnosa do okolja proza redkeje doseže takšne lirične abstrakcije, kot jih lahko sodobna poezija. Poezija se bolj nagiba k univerzalnosti motivov, ki pri rezijanskih in beneškoslovenskih avtorjih nemalokrat izražajo tudi eksistencialne poglede na svet.

Če zaznamo dragocenost narečne umetnosti proznih besedil, lahko zagotovimo, da postane jezikovna kompetenca v fazi njihovega ustvarjanja prava ovira za svobodno pisanje v slovenskem jeziku. Številni avtorji se počutijo nesuverene, ker pogrešajo šolsko izobrazbo v slovenskem jeziku ali pa prakso pri pisanju in ne nazadnje tudi kompetenco na področju pravopisnih norm. Te norme naj bi vsaj delno rešile problem jezikovnih različic, saj je tudi nadiščina narečno precej razčlenjena, kljub temu da se nadnarečna pisna oblika čedalje bolj uveljavlja.

Na koncu bi rad še poudaril, da se ob tej razmeroma obsežni prozni produkciji, ki se vsebinsko delno še razvija znotraj ljudskega slovstva, spet pojavlja vprašanje jezika. Narečna ali nadnarečna zvrst jezika se bolj ali manj še povezuje z izročilom in zgodovino skupnosti. Kljub temu so vidni tudi poskusi preseganja takšne omejevalne razsežnosti, ki postopoma prepušča čedalje več prostora ustvarjalnim težnjam. Sicer je zrelost ustvarjalnega dela veliko težje doseči v prozi kakor v poeziji. V tej zagati doživlja beneškoslovenski pisatelj vso dramatičnost, ki jo povzroča položaj jezika: avtor po eni strani zaznava željo po ustvarjanju, dokumentiranju ali širjenju svojega znanja in kulture in umetnost, po drugi pa težave, ki nastanejo zaradi pomanjkljivega znanja slovenskega jezika, bodisi krajevnega ali standardnega, precej ovirajo procese ustvarjalnega dela.

Literatura

- BALLOCH, Bruna, 1997–: *Mlada lipa. Supplemento a Trinkov koledar*. Cividale del Friuli: Circolo di cultura Ivan Trinko.
- BATTISTIG, Luisa, 2004: *Skrivnost dvieh bregi/Il segreto delle due montagne*. Špeter/San Pietro: Planinska družina Benečije.
- BAUDOUIN DE COURTENAY, Jan, 1913: *Materialen zur südslavischen Dialektologie und Ethnographie*. 3. *Resianisches Sprachdenkmal »Christjanske uzhilo«*. St. Petersburg: Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.
- Boava Besieda, Mašna berila za cierkve Terskih dolin, 2000–*. Bardo/Lusevera: Fara od Barda/Parrocchia di Lusevera, Center za kulturne raziskave/Centro di ricerche culturali.
- CHIABUDINI, Ilde, IUSSA, Raffaella, 1995: *Sada te povien/Ora ti racconto*. Cividale del Friuli/Čedad: Circolo Culturale »Sorgenti«/Kulturno društvo »Studenti«.
- DAPIT, Roberto, 2003: Nastajanje krajevnih knjižnih jezikov pri Slovencih v Furlaniji. *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje (Obdobja 20)*. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 301–312.
- DI BIASIO, Lorenzina, 2004: *Raccontami una favola*. Ur. L. Negro, R. Dapit. [Resia], Udine: [Samozaložba], Circolo Culturale Resiano Rozajanski Dum.

- FLOREANCIG - KOKOC, Giuseppe, 1997: Par starin pod Human. *Hostne-Podlak-Podhostne. Med zgodovino in legendo/Costne-Podlach-Podcostne. Storia e leggenda*. Kulturno društvo/Circolo culturale Rečan. 99–117.
- FURLAN, Daniele, 2003–2004: *Traduzione di un corpus di narrativa in lingua slovena delle Valli del Natisone. Tesi di laurea in traduzione*. [Trieste]: Università degli Studi di Trieste, SSLMIT.
- GARIUP, Renzo, 1992: ... *Antadà ...* Kulturno društvo Rečan, Editrice Lipa.
- Književnost Beneške Slovenije/Literature from Beneška Slovenia. *Vilenica 2005 – 20. mednarodni festival/20th International Literary Festival*. Ur. M. Cunta, B. Šubert. Ljubljana: Društvo slovenskih pisateljev. 369–417.
- NEGRO, Luigia, QUAGLIA, Catia (ur.), 1999: *Wärtac. Raccolta di testi e disegni dei ragazzi della Val Resia dal 1975 al 1999/Pisanja anu dizinjavi od tih rozajanskih utruk od leta 1975 dardu leta 1999*. [Resia]: Comune di Resia.
- OBIT, Michele (ur.), 2004: *Besiede tele zemlje. Proze in poezije v Beneškem narečju*. Trst: ZTT, EST.
- PETRICIG, Paolo, 2000: Antologia dialettale contemporanea nelle Valli del Natisone. *Valli del Natisone/Nediške doline. Ambiente. Cultura materiale. Arte. Tradizioni popolari. Lingua. Storia*. Ur. P. Petricig. San Pietro al Natisone: Lipa. 205–243.
- PODREKA, Peter, KLINJON, Alojz, 2002: Andohtljivi poslušavci/Devoti ascoltatori. *Pridige v slovenskem narečju Nadiških dolin/Prediche nel dialetto sloveno delle Valli del Natisone. 1850–1930*. Ur. G. Banchig, R. Ruttar. Čedad/Cividale del Friuli: Združenje/Associazione »Don Eugenio Blanchini«.
- POVASNICA, Mjuta, 1994: *Jubica an Arpit*. San Pietro al Natisone: Editrice Lipa, Centro Studi Nediža.
- POVASNICA, Mjuta, SALAMANT, Claudia, POCOVAZ, Marina: 1996: *Sonce sjeje, parve bukva za te male*. San Pietro al Natisone: Editrice Lipa, Centro Studi Nediža.
- POVASNICA, Mjuta, COREN, Giovanni, 1998: *Sonce sjeje, druga bukva za te male*. San Pietro al Natisone: Editrice Lipa, Centro Studi Nediža.
- PREDAN, Izidor, 1971: *Mali Tončič noče biti »sclav«*. Zapisano ob stoletnici priključitve Beneške Slovenije k Italici. Trst: ZTT. (Ponatis iz Primorskega dnevnika.)
- PREDAN - DORIČ, Izidor, 1997: *Piše Petar Matajurac*. Ur. J. Namor. Trst, Devin, [Čedad]: Novi Matajur.
- TOMASETIG, Ada, 1981: *Prave mojga tat an moje mame. Špeter*, Trst: ZTT.

